

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΜΑΪΟΣ 2005

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
 Μ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΣ
 Γ. ΚΑΡΤΑΛΗΣ

Θάνατοι από πείνα στην Άθινα τής Κατοχής ~ Άριστερές έμμονές ~ Άρχειο οικογένειας Κριεζή ~ «Ημερολόγιον ζωής ομάδος Γεράκη» ~ ΕΚΚΕ: πρώτες καταθέσεις ~ Η βιβλιοθήκη Φίλιππου Ήλιού ~ Τό οδοιορικό του Γιώργη Πεδιαδίτη ~ Άναφορά στόν Ήποκράτη Ζαΐμη ~ Συλλογές γιά τή δεκαετία του '40 στά ΓΑΚ ~ Συλλογές Πόλλις, Solaro καί Σημίτη στό Princeton ~ Ο Έλληνικός Έμφύλιος Πόλεμος του Φίλιππου Ήλιού ~ Οί Φίλιοι τών ΑΣΚΙ ~ 1940-1944: άνιχνεύοντας τή διαδοχή τών γεγονότων ~ Τό ντοκιμαντέρ «Δημήτρης Χατζής»

ΑΡΧΕΙΑ
 ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
 ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
 ΘΕΜΕΛΙΟ

Εξήντα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, την Κατοχή και την Αντίσταση, ή βιβλιογραφία για την τετραετία 1940-1944 αριθμεί πλέον αρκετές εκατοντάδες τίτλων. Από τα μέσα μάλιστα της δεκαετίας του 1990 καταγράφεται και μία σημαντική αλλαγή στα χαρακτηριστικά των κειμένων που αναφέρονται σε αυτήν. Καθώς κλείνει ο βιολογικός κύκλος των ανθρώπων που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα, αρχίζει σιγά-σιγά να ελαττώνεται ο αριθμός των αναμνήσεων, των μαρτυριών και των αυτοβιογραφικών κειμένων που προστίθενται στη σχετική βιβλιοπαραγωγή, αυξάνονται με ραγδαίο ρυθμό τα μελετήματα που αφορούν τα χρόνια αυτά. Η άνηση οφείλεται αφενός μάλιστα στη στροφή και την αύξηση του ενδιαφέροντος των ιστορικών για τα θέματα σύγχρονης ιστορίας και αφετέρου στην πάροδο, από την περίοδο 1940-1944, χρόνου ικανού να «νομιμοποιήσει», ακόμη και με τα πιο παραδοσιακά κριτήρια, την «επιστημονική» ένασχόληση με αυτήν. Θά έλεγε, λοιπόν, κανείς ότι σήμερα βρισκόμαστε στο πέρασμα από τη φάση καταγραφής της μνήμης σε εκείνη της μελέτης και του αναστοχασμού για όσα συνέβησαν την κρίσιμη εκείνη περίοδο, με κριτήρια και μεθόδους σύμφωνες με τις έπιταγές της ιστορικής έρευνας.

Παρά τον όγκο όμως των μαρτυριών και των μελετών που έχει στη διάθεσή του, ο έρευνητής της περιόδου 1940-1944 βρίσκεται μπροστά σε ένα πρόβλημα κοινό για όσους ασχολούνται με τη νεοελληνική ιστορία: την απουσία έγκυρων εργαλείων έρευνας, ικανών να διευκολύνουν τον έρευνητή να έπιτελέσει τό έργο του. Είναι πραγματικά θλιβερή ή έλλειψη χρονολογίων ή λεξικών προσώπων, πραγμάτων και έννοιων. Για παράδειγμα, όχι μόνο δέν έχει ακόμη καταστεί έφικτό να συγκροτηθεί ένας επιστημονικά τεκμηριωμένος και αξιόπιστος βιογραφικός κατάλογος των προσώπων που έχουν εκλεγεί βουλευτές, αλλά ούτε καν όσων έχουν διατελέσει ύπουργοί και ύφυπουργοί στις κυβερνήσεις του 19ου και του 20ου αιώνα. Η απουσία των στοιχειωδών αυτών εργαλείων δουλειάς έχει αρνητικές έπιπτώσεις, καθώς ύποχρεώνει τους εύσυνείδητους έρευνητές να κατασπαταλούν πολύτιμο χρόνο για την άνευρηση και τεκμηρίωση στοιχείων που είναι μάλιστα προαπαιτούμενα, ενίοτε όμως

1940-1944:

άνιχνεύοντας τή διαδοχή

των γεγονότων

Ο Chris Woodhouse (Α. Μεγαλίδης, *Λεύκωμα του αγώνα*, Σχέδια - λιθογραφίες - ξυλογραφίες, τ. Α', Αθήνα 1946)

περιθωριακά στο κύριο θέμα μελέτης τους, επιτρέπει δε στους προχειρολόγους να παρακάμπτουν άπλως το πρόβλημα διά της άγνοήσεώς του.

Η πρωτοβουλία του Κέντρου Έρευνας της Ιστορίας του Νέου Έλληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών –ή οποία εκκίνησε από μια εισήγηση που υπέβαλε το 1978 ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος– για τη σύνταξη ενός χρονολογίου των γεγονότων της περιόδου 1940-1944, επιδίωξε να καλύψει μία πραγματική έλλειψη. Καρπός της πολύχρονης εργασίας που ακολούθησε είναι η έκδοση δύο όγκωδών τόμων, που συντάχθηκαν από τη Μαρία Σπηλιωτοπούλου και τον Προκόπη Παπαστράτη και εκδόθηκαν το 2002 και το 2004 με τον τίτλο: *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944 από τά έγγραφα του Βρετανικού Υ-*

πουργείου Έξωτερικῶν Foreign Office 371, τ. Α', 1940-1943 (561 σ.) και τ. Β', 1944 (859 σ.). Το 2004 εκδόθηκε και ό μικρότερης έκτασης τόμος Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944 (185 σ.) από τά έγγραφα Αμερικανικῶν Υπηρεσιῶν, ό όποίος συντάχθηκε από τον Σωτήρη Ριζά.

Στίς σελίδες τῶν εκδόσεων αὐτῶν αποδελτιώνονται μέ συστηματικό τρόπο οί πληροφορίες πού προέρχονται από τήν ἀρχαιακή σειρά Foreign Office 371 τοῦ Βρετανικοῦ Υπουργείου Έξωτερικῶν και από Αμερικανικές ὑπηρεσίες μέ κυριότερη αὐτήν τοῦ Office of Strategic Services (OSS). Καλύπτεται τό διάστημα από τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου στίς 28 Ὀκτωβρίου 1940 μέχρι τήν ἐπανεγκατάσταση τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης στήν Αθήνα στίς 18 Ὀκτωβρίου 1944, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν. Τό ἔργο ἔχει τή μορφή σύντομων δελτίων, στά όποία ἔχουν αποδελτιωθεῖ τηλεγραφήματα, εκθέσεις, ἀναφορές, ἐπιστολές, πρακτικά συνεδριάσεων και ἄλλα έγγραφα βρετανικῶν και ἀμερικανικῶν ὑπηρεσιῶν, πού ἀφοροῦν ἑλληνικά πράγματα. Ὁ κύριος ὄγκος τῶν τεκμηριῶν προέρχεται από βρετανικά ἀρχεῖα (4.685 δελτία), ἐνῶ εἶναι σαφῶς λιγότερα ἐκεῖνα πού προέρχονται από ἀμερικανικές ὑπηρεσίες (633 δελτία). Τά δελτία ἀναγράφονται μέ βάση τή χρονολογία τοῦ συμβάντος στο όποιο ἀναφέρονται, και περιλαμβάνουν ἕνα συνοπτικό κείμενο πού ἀφορᾷ τήν ἐκάστοτε μεταδιδόμενη πληροφορία, τόν ἀποστολέα, τόν παραλήπτη, τή χρονολογία σύνταξης τοῦ ἐγγράφου και τήν ἀρχαιακή ἔνδειξη τῆς πηγῆς από τήν όποία προέρχονται. Οί τόμοι συνοδεύονται από κατάλογο συντομογραφιῶν, εὑρετήρια ἀποστολέων και παραληπτῶν ἐγγράφων και ἀναλυτικά εὑρετήρια προσώπων, τόπων, ὀργανώσεων, ὄρων και πραγμάτων, τά όποία δέν ἀρκοῦνται στήν ἀναγραφή ὀνομάτων και τοπωνυμιῶν, ἄλλά παρέχουν και χρήσιμες διεκρινιστικές πληροφο-

ρίες για τήν ιδιότητα τῶν πρώτων ἢ τή θέση τῶν δευτέρων. Ἐς σημειωθεί ὅτι, ὅπως ἀναφέρεται στό εἰσαγωγικό σημείωμα, τό ὄλο ἔργο ὑποστηρίζεται ἀπό ἠλεκτρονική βάση δεδομένων πού παρέχει τή δυνατότητα περαιτέρω ἐπεξεργασιῶν καί ἀναζητήσεων ἀπό αὐτές πού παρέχουν τά τυπωμένα εὐρετήρια.

Τό σῶμα τοῦ ἔργου ἀποτελεῖται λοιπόν ἀπό περιλήψεις τεκμηρίων ποικίλης προέλευσης. Ἐπιδίωξη τῶν συντακτῶν ὑπῆρξε ἡ κατά τό δυνατόν ὀρθή μεταφορά τῶν γεγονότων, ἡ ἀπάλειψη προσωπικῶν κρίσεων καί ἡ ἀποφυγή ὄχι μόνο χαρακτηρισμῶν ἀλλά καί διατυπώσεων πού θά μπορούσαν νά προδίδουν τό πνεῦμα τῶν πηγῶν. Παρόλα αὐτά ἡ ἐπιλογή τῆς περιληπτικῆς ἀπόδοσης τοῦ περιεχομένου τῶν τεκμηρίων ἀπό μόνη της συνιστᾷ ἕνα πρόβλημα, καθώς πάντοτε ὑπεισέρχεται ἡ ὑποκειμενική κρίση τόσο ὅσον ἀφορᾷ στό τί θά περιληφθεῖ καί τί θά παραληφθεῖ σέ κάθε δελτίο ὅσο καί στόν τρόπο πού αὐτό θά διατυπωθεῖ. Ἡ εὐλογία αὐτή ἐπιφύλαξη νομίζω μετριάζεται ἄν ἀναλογιστεῖ κανεῖς τόν ὄγκο τοῦ ὑλικοῦ. Πράγματι ἡ διύλιση τῶν οὐσιαστικῶν πληροφοριῶν ἐπιτρέπει στόν ἀναγνώστη νά ἀποκτᾷ μέ εὐσύννοπο τρόπο τήν ἐποπτεία ἑνός ὑλικοῦ, πού ἐκτείνεται σέ χιλιάδες χειρόγραφων ἢ δακτυλόγραφων σελίδων στήν ἀγγλική γλώσσα, ἡ ἀνάγνωση τῶν ὁποίων θά ἀπαιτοῦσε πολλαπλάσιο χρόνο. Οἱ ἀποδελτιώσεις λοιπόν τοῦ τύπου αὐτοῦ –παρά τά προβλήματα πού θέτουν– ἀποτελοῦν ἐνδεχομένως μία λύση στή δυσχέρεια νά τιθασευτοῦν ὀγκώδη σύγχρονα ἀρχεῖα, ἐφόσον παρέχουν μία ἀρχική, ἐπαρκή πληροφόρηση καί παράλληλα δίνουν τή δυνατότητα στόν μελετητή νά ἐντοπίσει τά τεκμήρια πού σχετίζονται μέ τήν εἰδικότερη ἔρευνά του καί νά καταφύγει κατόπιν στά πρωτότυπα κείμενα.

Τά ἔργα τιτλοφοροῦνται «χρονολογία». Ὁ ὅρος ἐδῶ

ὁμως ἀποκλίνει κάπως ἀπό τή συμβατική, συνήθη χρήση του, διότι δέν καταγράφεται τό σύνολο τῶν γεγονότων, ἀλλά μόνον ἐκεῖνα γιά τά ὁποῖα γίνεται μνεῖα στίς ἐξεταζόμενες πηγές. Ἡ πυκνότητα λοιπόν τῶν πληροφοριῶν διαφέρει ἀνάλογα μέ τίς ἐποχές καί τά θέματα. Ἐνίοτε εἶναι πυκνή καί πολύπλευρη. Στίς περιπτώσεις αὐτές, οἱ διαδοχικές ἐγγραφές μοιάζουν μέ ψηφίδες πού ἡ μία τοποθετεῖται δίπλα στήν ἄλλη καί βοηθοῦν νά σχηματιστεῖ ἡ εἰκόνα ἑνός γεγονότος. Καλό παράδειγμα συνιστᾷ ἡ ἐναρξη τοῦ πολέμου, καθώς περιλαμβάνονται 31 δελτία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, 20 τῆς ἐπομένης καί 32 τῆς μεθεπόμενης ἡμέρας, μέ περιλήψεις ἀπό τηλεγραφήματα καί ἀναφορές πού ἀποστέλλουν οἱ βρετανικές πρεσβεῖες ἀπό τήν Ἀθήνα καί ἄλλες πρωτεύουσες βαλκανικῶν χωρῶν (βλ. περιλήψεις ὑπ' ἀρ. 1-83)¹. Ἀνάλογο εἶναι καί τό παράδειγμα τῆς ἡμέρας ἀποχώρησης τῶν Γερμανῶν ἀπό τήν Ἀθήνα, καθώς 32 δελτία φέρουν ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου 1944 (4470-4801).

Ταυτόχρονα ὁμως στά βρετανικά ἔγγραφα ἐντοπίζονται κάποια δυσεξήγητα κενά. Καταρχήν παρουσιάζονται ὀρισμένα χρονικά χάσματα, σέ ἡμέρες μάλιστα πού συνέβησαν γεγονότα τά ὁποῖα ὀπωσδήποτε ἀπασχόλησαν τίς βρετανικές ἀρχές. Ἐμφανίζεται, γιά παράδειγμα, στό χρονολόγιο ἕνα κενό μεταξύ 11 καί 30 Ἰανουαρίου 1941, γεγονός παράδοξο ἐάν σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι μεσολαβεῖ ἡ ἐπιδείνωση τῆς ὑγείας καί ὁ θάνατος τοῦ Ι. Μεταξᾶ (29 Ἰανουαρίου 1940), πού ἔτσι μένει οὐσιαστικά ἀσχολίαστος.

1. Οἱ ἐντός παρενθέσεως ἀριθμοί, ἐδῶ, ὅπως καί στίς ὑπόλοιπες περιπτώσεις πού ἀκολουθοῦν, ἀναφέρονται στίς περιλήψεις τῶν δύο τόμων βρετανικῶν ἐγγράφων. Ὄταν πρόκειται γιά περιλήψεις τοῦ τόμου μέ ἔγγραφα ἀπό ἀμερικανικές ὑπηρεσίες σημειώνεται πρῖν τόν σχετικό ἀριθμό τό γράμμα Α.

Ἡ ἀπουσία δελτίων συνεχίζεται μέχρι τις 8 Φεβρουαρίου 1941, ὅποτε δὲν καταγράφεται ἡ ἀνάληψη τῆς πρωτο-
πουργίας ἀπὸ τὸν Α. Κορυζή. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ χάσματα,
στὸ ἀρχεακό ὕλικό ἐντοπίζονται καὶ ἄλλες ἠχηρές σιω-
πές, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν γεγονότα ἄμεσου βρετανικοῦ ἐν-
διαφέροντος. Γιὰ παράδειγμα, στὴν ἀφιξη τῶν βρετανικῶν
στρατευμάτων στὴν Ἑλλάδα (4 Μαρτίου 1941), ἀναφέρεται
μόνο ἓνα δελτίο, μὲ ἡμερομηνία 12 Μαρτίου, προερχόμενο
μάλιστα ἀπὸ τὸν Γερμανὸ πρέσβη, πού ἐκφράζει τὴ δια-
μαρτυρία του (489), ἐνῶ ἀπουσιάζουν καὶ γεγονότα ὅπως ἡ
ἐναρξη τοῦ πολέμου μὲ τὴ Γερμανία στὶς 6 Ἀπριλίου 1941
ἢ ἡ ἀνατίναξη τῆς γέφυρας τοῦ Γοργοποτάμου στὶς 25
Νοεμβρίου 1942. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ μνη-
μονεύεται μόνο ἔμμεσα, ἀπὸ ὁδηγίες πού ἀποτρέπουν τὸ
BBC νὰ τὴν προβάλλει ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν ἰταλικά ἀν-
τίποινα (989), διασώζεται, ὅμως, στὶς ἀναφορές τῶν ἀμε-
ρικανικῶν ὑπηρεσιῶν (Α 147, 148).

Τὰ χρονολόγια ἐπομένως αὐτὰ δὲν προσφέρουν μιὰ
ἐμπεριστατωμένη καὶ πλήρη καταγραφή ὄλων ὅσων συ-
νέβησαν τὰ τέσσερα χρόνια τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατο-
χῆς. Ἀντίθετα φωτίζουν, πολὺπλευρα ἀλλὰ ἐπιλεκτικά,
ὄψεις τοῦ πολέμου καὶ πτυχές τῶν γεγονότων ἢ τῶν ἐ-
πιπτώσεών τους. Πράγματι οἱ πηγές πού ἔχουν ἀπο-
δελτιωθεῖ προσφέρουν πλούσιο τεκμηριωτικό ὕλικό γιὰ
μία σειρά θεμάτων. Καταρχῆν, τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ
πολέμου καὶ μέχρι τὴ νίκη τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα
κυρίαρχο θέμα ἀποτελεῖ τὸ πιεστικό αἴτημα τῆς ἐλληνι-
κῆς πλευρᾶς νὰ ἀποσταλεῖ βρετανικὴ βοήθεια, στρατιω-
τικές δυνάμεις, πολεμοφόδια καὶ χρήματα. Ἰδιαίτερο ἐν-
διαφέρον παρουσιάζει ἡ δυνατότητα πού ἔχει ὁ ἀ-
ναγνώστης νὰ παρακολουθήσει τὴν πορεία μιᾶς ὑπόθεσης
—συχνά ὄχι ἰδιαίτερα γνωστῆς ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία—
μέσα ἀπὸ διαδοχικά τηλεγραφήματα ἢ ἔγγραφα. Ἔτσι

ἀπὸ τις πρώτες ἡμέρες τοῦ πολέμου ἡ ἐλληνικὴ πλευρὰ
θετεῖ ἐπιτακτικά στὴ Μεγάλῃ Βρετανία τὸ ζήτημα τῆς
ἀποστολῆς ἀεροπλάνων καὶ γενικά τῆς ἀεροπορικῆς κά-
λυψης τῆς χώρας. Συνεχῆ μηνύματα γιὰ τὸ θέμα στέλνει ὁ
Γεώργιος Β΄, ὁ Ι. Μεταξᾶς ἀλλὰ καὶ ὁ ἄγγλος πρέσβης
στὴν Ἀθήνα C. M. Palairet, τὰ ὁποῖα μένουν χωρὶς ἀ-
νταπόκριση, καθὼς προβάλλεται ἡ δικαιολογία ὅτι θά
τεθεῖ σὲ κίνδυνο τὸ μέτωπο στὴν Αἴγυπτο (158-159, 161,
166, 170, 172, 250 κλπ.). Τὸ θέμα τῆς προμήθειας 30 ἀ-
εροπλάνων ἐντοπίζεται καὶ στὶς ἀμερικανικὲς πηγές, ὅπου
παρακολουθοῦμε τὴν ἀνταλλαγή σειρᾶς τηλεγραφημάτων
χωρὶς τελικὴ εὐδόωση (Α 2, 7-9, 11, 14, 25, 28, 31, 47). Ἡ
συζήτηση συνεχίζεται καὶ στὴν Αἴγυπτο μὲ ἀφορμὴ τὴν
ἐνσωμάτωση τῆς ἐλληνικῆς ἀεροπορικῆς δυνάμης στὴ
RAF, τὴν ἐκπαίδευση τῶν πληρωμάτων καὶ τὸ αἴτημα
παραχώρησης ἀεροσκαφῶν (1007).

Ὁ τόπος ἐγκατάστασης τοῦ Γεώργιου Β΄, ἡ παραμονή
του στὸ Λονδίνο, στὴν Αἴγυπτο ἢ σὲ κάποια ἄλλη χώρα
τῆς Ἀφρικῆς, ἡ ἡμερομηνία ἐπανόδου του, ὅταν φαίνεται
ὅτι καταρρέει πλέον τὸ γερμανικὸ μέτωπο, ἐπανερχονται
συχνά στὶς βρετανικὲς ἐκθέσεις. Γενικότερα ὅμως τὸ πο-
λιτειακό καὶ ἡ τύχη τῆς βασιλείας ἀπασχολοῦν ἔντονα
τοὺς Βρετανούς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις στὴν
Αἴγυπτο, ἥδη ἀπὸ τὸν πρώτο καιρὸ τῆς ἐγκατάστασής της
(1052, 1053, 1068, 1147, 1231-1233, 1237, 1239, 1287-1289,
1291 κλπ.). Ἡ ἀλληλογραφία γιὰ τὸ θέμα γίνεται πυκνὴ
καὶ πάλι στὸ δεῦτερο ἐξάμηνο τοῦ 1943 καὶ ἐπανερχεται
στὴν ἐπικαιρότητα τὴν ἄνοιξη τοῦ 1944 (3426, 3432, 3436
κ.ά.). Ἀντίθετα ἡ ἐνασχόληση τῶν ἀμερικανικῶν ὑπηρε-
σιῶν μὲ τὸν Γεώργιο περιορίζεται κυρίως στὸ πρόβλημα
τῆς ἐπίσκεψής του στὶς ΗΠΑ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 (Α 58,
62, 64, 65, 66, 68, 82).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πολιτειακό ζήτημα, ἡ ἐπόμενη μέρα

μετά τή λήξη τοῦ πολέμου, οἱ διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδας στά Δωδεκάνησα καί στή Β. Ἡπειρο (770) ἀλλά καί οἱ παρεμβάσεις ἄλλων δυνάμεων, ὅπως αὐτή τοῦ Στάλιν πού ζητάει νά δοθοῦν τά Δωδεκάνησα στήν Τουρκία (770, 786, 803, 850, 853), τίθενται πρὸς συζήτηση ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ 1941. Ἐντοπίζονται ἐπίσης δελτία πού ἀφοροῦν τό Μακεδονικό καί τήν πιθανότητα ἴδρυσης ἀνεξάρτητης Μακεδονίας (3412-3413, 4843), ἀλλά καί θέματα σχετικά μέ τούς Σλαβόφωνους στή Δυτ. Μακεδονία (4125), τούς Τσάμηδες στήν Παραμυθιά (3525-3527, 3583, 3765, 3905) ἢ τήν ἴδρυση τῆς βλαχόφωνης Ρωμαϊκῆς Λεγεώνας στήν Πίνδο (Α 44, 110, 140, 164).

Οἱ πολιτικές διεργασίες στό ἐσωτερικό τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης στήν Αἴγυπτο, ἡ παρουσία πολιτικῶν προσώπων καί οικονομικῶν παραγόντων – χαρακτηριστική εἶναι ἐδῶ ἡ συχνή ἀναφορά τοῦ Δ. Λαμπράκη καί τοῦ Π. Μποδοσάκη-Ἀθανασιάδη– καί κυρίως ἡ στελέχωση τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καί ἡ συμμετοχή τους στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἀπαρτίζουν μιᾶ μεγάλη θεματική ἐνότητα, βασική πηγή πληροφοροῦσης τῆς ὁποίας εἶναι οἱ ἀναφορές τοῦ βρετανοῦ πρέσβη R. W. Leeper στήν ἑλληνική κυβέρνηση, ἀλλά καί ἡ ἀλληλογραφία τῶν ἑλληνικῶν μέ τίς βρετανικές ἀρχές. Πλούσιο ἀρχεακό ὕλικό ἀφορᾶ, ἐπίσης, τήν πολιτική ἀναταραχή στίς ἑλληνικές στρατιωτικές δυνάμεις τόν Μάρτιο τοῦ 1943 στή Συρία (1058-1059, 1064-1067, 1069-1074, 1078, 1080-1081, 1084-1088 κλπ), τή στάση στήν II Ταξιαρχία τόν Ἰούλιο τοῦ ἴδιου χρόνου (1314, 1318-1333, 1336-1337, 1341, 1343, 1357, 1378, 1382-1384), τά γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου-Μαΐου τοῦ 1944 στόν ἑλληνικό στρατό καί τό ναυτικό, τίς δίκες καί τίς καταδίκες πού ἐπακολούθησαν (2752-2760, 2762, 2773, 2791, 2793, 2796-2798, 2827-2829, 2875-2877, 2886-2887, 2915-2917, 2936-2937, 2969-2971 κ.ἀ.).

Ὁ δεῦτερος μεγάλος θεματικός ἄξονας ἀφορᾶ τήν Ἀντίσταση στήν Ἑλλάδα. Τόν πρῶτο χρόνο τῆς Κατοχῆς οἱ ἀναφορές εἶναι μᾶλλον περιορισμένες, καθὼς δέν ἔχει συγκροτηθεῖ ἀκόμη ἰσχυρό δίκτυο μετάδοσης πληροφοριῶν. Ἐντοπίζονται κάποιες ποσοδικές ἀναφορές σέ μεμονωμένες πράξεις ἀντίστασης, ὅπως τήν ἀνατίναξη τῶν γραφείων τῆς ΕΣΠΟ ἀπό τήν ΠΕΑΝ, ἡ ὁποία μάλιστα γίνεται δεκτή μέ ἐπιφύλαξη (934, 937 καί Α 139). Πάντως, τό Φεβρουάριο τοῦ 1942, οἱ Βρετανοί κάνουν λόγο γιά ὑπαρξη 22 μυστικῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων στήν Ἑλλάδα (844), ἐνῶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ΕΑΜ ἀπαντᾷ ἕνα χρόνο μετά τήν ἴδρυσή του, στίς 5 Ὀκτωβρίου 1942 (935). Οἱ πληροφορίες γιά τήν ἀντίσταση καί τή δράση τῶν ἀνταρτῶν πυκνώνουν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1943 (1027-1028, 1030, 1033, 1057, 1063, 1076-1077, 1092, 1142, 1163, 1175, 1192, 1198, 1258, 1265, 1309-1311, 1317, 1338-1340, 1359-1360, 1362 κλπ.). Κύριοι πληροφοριοδότες οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Special Operations Executive (SOE) καί τῆς Στρατιωτικῆς Συμμαχικῆς Ἀποστολῆς (ΣΣΑ), πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στήν Ἑλλάδα καί ἔχουν ἀποκτήσει σύνδεση μέ τό ἀντιστασιακό κίνημα, καθὼς καί ὀμάδες, ὅπως ἡ «Ὑπηρεσία Ἀπόλλων», πού ἐνισχύονται ἀπό τούς Βρετανούς.

Ὅσο προχωράει τό 1943 οἱ μαρτυρίες πυκνώνουν καί γίνονται συστηματικές, καθὼς καλύπτουν μικρές καί μεγαλύτερες συγκρούσεις τοῦ ΕΛΑΣ μέ δυνάμεις Γερμανῶν σέ διάφορες περιοχές τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀναφορές γίνονται ἐπίσης στή βοήθεια τῶν Βρετανῶν πρὸς τόν ΕΛΑΣ καί τόν ΕΔΕΣ (1193, 1625, 1630, 1635, 1638, 1641, 1644, 1646-1647, 1652, 1663, 1675, 1685, 1696 κ.ἀ.). Στούς τελευταίους μῆνες τοῦ 1943 οἱ συγκρούσεις ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ κυριαρχοῦν στίς ἐγγραφές ἀπό τό Δεκέμβριο μάλιστα τοῦ 1943 χαρακτηρίζονται ἐμφύλιος πόλεμος καί τονίζεται ἡ

ανάγκη τερματισμοῦ του (1984-1987, 2063-2064). Πλούσιο είναι και τό τεκμηριωτικό ὕλικό γιά τή δράση τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας καί τήν ἀντιμετώπισή τους ἀπό τίς ὀργανώσεις τῆς Ἀντίστασης, τίς ἑλληνικές καί τίς βρετανικές ἀρχές. Ἐντοπίζονται, ἐπίσης, κάποιες μνείες συνεργασίας ἢ ἐπαφῶν τοῦ ΕΔΕΣ μέ τούς Γερμανούς (1864, 1866, 1871, 1891), παράλληλα ὅμως ὅσο προχωροῦμε στό 1943 διαφαίνεται ἡ αὐξηση τῆς ἀνησυχίας τῶν Βρετανῶν γιά τόν κομμουνιστικό χαρακτήρα τοῦ ΕΑΜ, καί ἐντείνεται τό ἐνδιαφέρον τους γιά τὰ μέτρα πού πρέπει νά ληφθοῦν ὥστε νά τεθεῖ ὑπό ἔλεγχο ἡ κατάσταση μετά τήν Ἀπελευθέρωση. Ἀπό τίς ἴδιες τίς πηγές διακρίνονται ἐπίσης κάποιες διαφοροποιήσεις στήν ἀντιμετώπιση τοῦ ΕΑΜ, τόσο σέ προσωπικό ἐπίπεδο ἀνάμεσα στούς διάφορους βρετανούς συνδέσμους ὅσο καί μεταξύ Βρετανῶν καί Ἀμερικανῶν (βλ. γιά παράδειγμα τή θετική στάση τοῦ E. Meyer ἀπέναντι στό ΕΑΜ καί τή διαφοροποίησή του μετά τόν θάνατο τοῦ Δ. Ψαρροῦ (1119, 1195, 1204-1205, 1207-1208, 1211, 1213).

Ἀπό τίς πράξεις ἀντίστασης, οἱ ἀνατινάζεις γεφυρῶν, τά σαμποτάζ στίς συγκοινωνίες καί, κυρίως, οἱ δολιοφθορές στίς σιδηροδρομικές γραμμές, οἱ ἐκρήξεις σέ βαγόνια καί οἱ ἐπιθέσεις σέ συρμούς ἀριθμοῦν ἑκατοντάδες ἀναφορές. Πολυάριθμες εἶναι ἐπίσης οἱ μαρτυρίες ἐπιθέσεων σέ ὄρυχεῖα, ἡ παραγωγή τῶν ὁπίων μεταφερόταν στή Γερμανία (2011, 2016, 2988, 3010, 3144, 3232, 4009, Α 180, 189-191, 195, 568, 581, 584). Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περιέχουν κάποιες ἐκθέσεις μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά τή δύναμη τῶν συμμαχικῶν καί ἀντάρτικων δυνάμεων πού δροῦν στήν Ἑλλάδα (3788, 4054), τίς ἀπώλειες τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα καί τὰ ἀντίποινα στόν ἄμαχο πληθυσμό (3790-3792, 4055-4060, 4558-4567, 4858-4865).

Ἐνα ἄλλο θέμα πού ἐπανέρχεται συχνά τόσο στά βρετανικά ὅσο καί στά ἀμερικανικά ἔγγραφα εἶναι οἱ ἐκτελέσεις ἀμάχων, πού ἐκκινοῦν ἀπό τούς πρώτους μήνες τοῦ 1943, πυκνώνουν ὅμως μέσα στό 1944 καί ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τήν Ἀπελευθέρωση (1009, 1011, 1045, 1140-1141, 1371-1373, 1869, 2040, 2098, 2173, 2202, 2530, 2622, 2998, 3025, 3037, 3132, 3210, κλπ, καί Α 55, 120, 186, 238, 314, 316, 464, 469). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς πληροφορίες πού ἀφοροῦν κάψιμο χωριῶν ἀπό τούς Γερμανούς (1452, 1568, 1566, 1906, 1911, 2194, 2198, 2359, 3090, 3154, 3161, 3191, κ.ἀ.) ἢ ἀπό τούς Βούλγαρους (3204, 3266, 3360) (βλ. καί λήμματα *Ἀρχές Κατοχῆς*, *Ἀντίποινα καί Ὠμότητες* τῶν εὑρετηρίων). Συχνές εἶναι ἐπίσης οἱ καταγραφές πού ἀφοροῦν τίς διώξεις Ἑβραίων στόν ἑλληνικό χῶρο, ξεχωριστή δέ ἔμφαση στό θέμα δίνουν οἱ ἀμερικανικές ὑπηρεσίες (βλ. σχετικό λήμμα τῶν εὑρετηρίων).

Ἐνῶ ὅμως οἱ βρετανικές πηγές παρέχουν πλούσια πληροφόρηση γιά τήν ἀντάρτικη δράση, εἶναι φειδωλές γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν Ἀθήνα καί στίς ἄλλες μεγάλες πόλεις. Ἀπαντοῦν κάποιες μαρτυρίες γιά τήν πείνα στήν Ἀθήνα καί σέ ὀρισμένα νησιά τῶν Κυκλάδων, ὅπως ἡ Σύρος, ἥδη ἀπό τόν Ἰούλιο τοῦ 1941 (βλ. λήμμα *Πείνα* τοῦ εὑρετηρίου), ὀρισμένες σποραδικές ἀναφορές σέ ἀπεργίες καί διαδηλώσεις (1284, 1356, Α 136, 245, 253), καθώς καί τηλεγραφήματα τοῦ δικτύου «Ἐπηρεσία Ἀπόλλων» γιά σαμποτάζ στήν Ἀττική καί σέ πλοῖα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Γερμανοί, κυρίως ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1944. Περιορισμένες εἶναι ἐπίσης κάποιες οικονομικοῦ χαρακτήρα πληροφορίες, πού ἀφοροῦν θέματα ὅπως ὁ πληθωρισμός (3777), ὁ προϋπολογισμός τῆς ἐξόριστης ἑλληνικῆς κυβέρνησης (2413, 2414, 3747), ἡ κυκλοφορία καί ἡ ἰσοτιμία τῆς δραχμῆς (2310, 2431, 2635, 4170, 4544, Α 30, 278, 411, 525, 551), τό

κόστος ζωής (2749, 3349, 3707, 4047, 4113, 4256, 4568, Α 306, 505), ή εισαγωγή νέου χαρτονομίσματος (3980, 4231, 4359, 4844) κ.ά.

Στίς περιλήψεις θίγεται πληθώρα ζητημάτων που αφορούν σημαντικά συμβάντα της περιόδου. Σημειώνουμε ένδεικτικά μερικά παραδείγματα όπως: την πρόσκαιρη κατάληψη των νησιών Σάμου και των Δωδεκανήσων από βρετανικές δυνάμεις, την αντιμετώπιση των Γερμανών σε αυτά, και το κύμα προσφύγων που δημιουργήθηκε μετά την ανακατάληψή τους, την παράδοση ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων ή όπλισμού μετά τη συνθηκολόγηση, τη σύσκεψη των αντάρτικων οργανώσεων στο Μυρόφυλλο και τη συμφωνία της Πλάκας, τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ και τη δράση της, το θάνατο του συνταγματάρχη Δ. Ψαρρού, το συνέδριο του Λιβάνου, την άφιξη και εγκατάσταση της Σοβιετικής Αποστολής στην Ελλάδα κλπ. (βλ. αντίστοιχα λήμματα των ερευνηριών).

Έκτός από τις πληροφορίες που αφορούν τις μεγάλες οργανώσεις, όπως το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ, ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι μαρτυρίες για τη δράση μικρών ακροδεξιών οργανώσεων, όπως ή Πανελλήνιος Άπελευθερωτική Οργάνωσις (ΠΑΟ), ή Χ, ή Έθνική Ένωσις Ελλάδος (ΕΕΕ), ή ομάδα του Μιχάλαγα, του Τσαούς Άντων (βλ. αντίστοιχα λήμματα των ερευνηριών) κ.ά.

Έντύπωση προκαλεί ή ένασχόληση των βρετανικών υπηρεσιών με ζητήματα που αφορούν ύπηκούς τους, παρά τίς ιδιαίτερες πολεμικές συνθήκες που επικρατούσαν. Χαρακτηριστική, για παράδειγμα, είναι ή άλληλογραφία με την οποία επιδιώκεται να αποτραπεί τό κλείσιμο των βρετανικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μαζί με τά υπόλοιπα σχολεία, όπως είχε διατάξει ή κυβέρνηση Μεταξά (350, 371, 372, 377), καθώς επίσης και οί δια-

στάσεις που παίρνει τό θέμα του φόνου του νεοζηλανδού συνδέσμου W. A. Hubbard από αντάρτες του ΕΛΑΣ, μάλλον από άτύχημα, τον Οκτώβριο του 1943 (βλ. λήμμα Hubbard του ερευνηριού).

Άς κλείσουμε εδώ την παράθεση θεμάτων που ανακύπτουν από τίς βρετανικές και αμερικανικές πηγές, ή όποία βέβαια ήταν άπλως ένδεικτική του πλούτου του ύλικού. Πλήθος άλλων θεμάτων που αφορούν πρόσωπα, πράγματα και γεγονότα μπορεί να έντοπίσει ό έρευνητής στά τεκμήρια που δημοσιεύονται στίς σελίδες του έξαιρετικά χρήσιμου αυτού έργαλιού, που έχουμε πλέον στά χέρια μας. Η αξιοποίησή του από την έρευνα παραμένει, νομίζω, ζητούμενο. Έκτός, όμως, από την αναζήτηση του ειδικού και του συγκεκριμένου, ή συνολική άναγνωση των δελτιών, σάν να έπρόκειτο για έναίο κείμενο, με τίς πυκνώσεις και τίς σιωπές τους, και μέ μία πανσπερμία πληροφοριών –που, αν και εκ πρώτης όψεως φαίνονται συχνά αποσπασματικές, έντέλει δένουν καλά ή μία μέ την άλλη– έπιτρέπουν στον άναγνώστη να βουτηχτεί στην όσμή της εποχής και να νιώσει κάτι από την άτμόσφαιρα των πιο καθοριστικών ίσως ήμερών του αιώνα που πέρασε.

Δημήτρης Δημητρόπουλος